

БЕЗПОЩАДНА ПОЛЕМИКА И СТРАСТНО РОДОЛЮБИЕ

*Николай Хайтов: „Фарисейски приказки са тези,
че бил Левски в нашите сърца, та нямало нужда от гроб!“*

Доц. г-р Стефан Коларов

Още с книгата си „Последните мигове и гробът на Васил Левски“ (1985) Николай Хайтов възкреси една смразяваща и злокобна история, която породила родолюбиви трепети и остри непримирими възражения. Но именитият писател скоро написа и издаде „Гробът на Васил Левски“ (1987), а години след това се появиха с неговото неспокойно и дръзновено участие „Исторически документи и свидетелства за гроба на Васил Левски“ (1992), „Аферата с гроба на Васил Левски“ (1997), „Гробът на Васил Левски. Сборник с исторически и археологически документи и свидетелства“ (2002). Фондация „Николай Хайтов“ и издателство „АРТИК – 2001“ сега предлагат две години след смъртта на автора книгата „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ (2004). В нея отново откриваме потискащите описания на погребения и разкопани гробове, на намерени човешки скелети, един от които обезглавен, и един – скелет № 95, който се смята, че е на Левски. Всичко започва с археологическите разкопки, извършени в столичната църква „Св. Петка Самарджийска“ през 1956 г. и направените разкрития, в чието описание се примесват ужасяващи подробности и мрачно сияние, защото всичко това се отнася за великата личност на Апостола.

Самото заглавие „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ е предизвикателно и стряскащо, а книгата е изградена по един крайно своеобразен и нестандартен начин. В предговора, написан приживе от акад. Николай Хайтов на 25 май 2002 г., това се подчертава и обяснява така: „Две думи и за не-

обичайната форма на книгата – това, че е под формата на интервю. Предимството на двама разговарящи е, че могат да се контролират и подсещат, което особено приляга в случая с една много вече криминализирана история, каквато е стогодишното почти издирване гроба на Левски. Надявам се този похват да е изцяло в полза на книгата.“ И така ядрото на тази документална творба е магнетофонен запис от събеседване между Богдан Кръстев и писателя, проведено през юни-юли 1991 г. в с. Яворово, Пловдивски окръг. От репликите на Хайтов се разбира, че разговорът се води от „професионален криминалист с висша квалификация“. След това композиционното изграждане на творбата включва Притурка първа: Снимки, документи и анализи за гроба на Васил Левски, Притурка втора: Писма от Николай Хайтов за гроба на Левски, писани от 1985 до 1991 г. и Притурка трета: Писма до Н. Хайтов, бележки, документи и материали, свързани с тъмните страни в спора за гроба на В. Левски.

Макар че на пръв поглед тази конструкция изглежда твърде фрагментарна, това се опровергава при прочитането на произведението, чиято спойка се гради върху патоса на автора, непримиримата страстна патриотична идея, огромната вложена енергия през последните, повече от 15 години, от неговия свръхбогат обществен и творчески живот. Чрез отговора на въпроса, зададен от Б. Кръстев: „Кое всъщност ви тласна да се включите и вие в спора за гроба на Левски?“ научаваме как авторът на „Диви

разкази“ се оказва в центъра на една неравна битка, която го изправя срещу десетки авторитети и мастити „властимащи“ от изминалото време: „Гласна ме една публикация в „Поглед“ от 23 април 1984 г. „Гробът на Апостола“ от акад. Христо Христов, директор по същото време на Историческия институт при БАН. В нея се съобщава, че държавна комисия при председателството на академик Димитър Косев е вече разгледала спора за гроба на Левски и решила, че той не е в „Св. Петка Самарджийска“. Никакви доводи нямаше в статията. Направи ми впечатление твърдението на академика, че османската власт се била погрижила „да остане неизвестен гробът на един от най-големите синове на България“. Помислих си, че може пък държавната комисия да се е добрала до нови турски документи, и полюбопитствах да прочета нейните протоколи. Дадох ми от Комитета за култура досието, занесох си го вкъщи, още същата вечер го прочетох и разбрах, че тази комисия е пристъпила към решаване на въпроса за гроба на Левски абсолютно преднамерено. Само един факт ще ви кажа: тя борави през цялото време с един дневник, наречен „Дневник на разкопките“, без да се разбере, че от него са извадени около 20 страници и че той е писан не от археолозите, а от арх. Сава Бобчев.“

В това признание откриваме една важна черта, която е присъща на значимия талант, на родения публицист – сам Хайтов се нарича журналист и публицист в някои от включените писма! Това не е толкова белег на скромност, колкото на съзнание, че словото много често е живо и вълнуващо, когато не е родено в кабинетно усамотение и спокойствие, а се вдъхновява от реални хора и събития. Именно към тези бележити творци принадлежи Хайтов – една линия в нашата литература, която иде от Каравелов и Ботев, има своите продължители в лицето на Алеко Константинов, Яворов, Гео Милев, Никола Вапцаров, достига до съвремието ни чрез Радой Ралин, Блага Димитрова, Тончо Жечев... Представям си как неспокойният творчески дух е бил подразнен, дори възпламенен от безликото академическо писание и още по-нелепо обяснение, свързано с личност и дело, което – струва ми се!, ние още не сме оценили и видели истински. Всичко изписано само от Хайтов, неговите оценки и възражения срещу опонентите и техните жалки научни доводи, го доказва. Той прозорливо ни внушава, че „казионните историци и

археолози“ имат достатъчно поддръжници и приемници и велики личности и дела от националната история, често са показвани изопачено, тенденциозно, дори нелепо, в угода на нечии, често чуждестранни интереси.

Не изнедава и следното обяснение на Хайтов за отношението към дискутираната тема на специализираните и неспециализираните печатни издания: „На повечето, изглежда, е известна апокрифната навремето статия за Левски (1987 г.) на сегашния президент д-р Желев в която същият заклеми „трескавото търсене на гроба на Апостола“ като „закъснял вик на нашата национална съвест и опит да се измие позорът на българския народ, задето го е предал“. Написах една статия, поместена в „Литературен фронт“ от 10 декември 1987 г., в която оспорих твърдението, че Левски е предаден от „българския народ“ – позиция, която не бе само на д-р Желев, но и на акад. Христо Христов, Велислава Дърева и проф. Николай Генчев (те свиреха по същото време на тая струна). Тогава тези хора се юрнаха да организират политическото ми преследване, поради което проблемът с гроба на Левски, най-общо казано, затъна в още по-големи трудности. Особено като се имат предвид добре отработените по време на Живков верноподанически комплекси на нашето братя журналистите – тази тема ще бъде, изглежда, дълго време избягвана. А през това време драгоценни следи към него могат да бъдат унищожени.“

Сам Хайтов в Притурка първа „хроникира“ началото на историята, в която се оказва десетилетия по-късно деен участник, а мистерията със зловещата находка – скелет № 95, ще продължава да вълнува и бъдните поколения българи. Със заповед № 65 от 23

април 1956 г. на директора на Археологическия институт с музей (АИМ) при БАН акад. Кръстю Миятев са разпоредени археологически разкопки на църквата „Света Петка Самарджийска“, намираща се на софийския бул. „Княгиня Мария Луиза“ (тогава „Г. Димитров“) № 2. Под ръководството на мл.н.с. Стамен Михайлов и негов помощник по архитектурната част доц. Сава Бобчев разкопките започват на 8 май и продължават до 20 юни 1956 г. Участват още фотографът Петър Хлеббаров и скулпторът Димитър Бучински, който е имал специалната задача да сваля стенописите от вътрешността на църквата. Арх. Бобчев започва Дневника на разкопките и го попълва до 18 май включително, а на следващия ден идва на работа като надничар студентът абсолвент Георги Джингов и на него е поверено да записва археологическите разкрития. Бобчев обаче си води отделно своя дневник заедно с надниците на работниците, а в отделна тетрадка „Скицик № 5“ отразява разкритията при разкопките, включително и как изглежда определеният като „скелет № 95“, около който се завързва един от най-тежките и незаглъхващи спорове дали е на Левски, или не.

„Страшното откритие“ е направено на 30 май – в северната половина на олтарната основа е намерен скелет в необичайно положение. Ръководителят на експедицията Ст. Михайлов оспорва мнението на друг археолог – проф. Хр. Гяуров, че вероятно е разкрито препогребването на Левски, за което вече е било изразено предположение. Арх. Бобчев проявява самоинициатива и в две скици отразява на 1 юни и на 12 юни 1956 г. положението на намерения човешки скелет. След цели 23 години той решава да обяви своите предположения за гроба на Левски като през 1979 г. публикува специална статия в сп. „София“. Хайтов обяснява, че е получил ксерокопия от скиците на архитекта в неговата тетрадка № 5 и ги е използвал за написването на първата си книга, и разказва: „На първото обсъждане на тази моя книга, на 14 септември 1985 г., скиците на арх. Бобчев бяха посрещнати от Ст. Михайлов и Джингов с бурно възмущение и обявени за фалшификати. При второто обсъждане на спора за гроба на Левски в БАН през февруари 1986 г. обаче скиците бяха подложени на подробно изследване от специалисти, установена беше тяхната автентичност, прецизност и бяха приети от участващите в обсъждането, ръководено от акад. Николай

Тодоров, за регулярна документация редом с Дневника на разкопките, воден от Г. Джингов. Въпросните скици бяха обнародвани в изданията от БАН през 1988 г. Сборник с документи по спора за гроба на Левски заедно със стенограмите от обсъждането и документите, свързани с проверката на скиците.“

Заслужава внимание и следното твърдение на писателя в тази връзка: „Скиците на арх. Бобчев играха основна роля в дискусиата за гроба на Левски, особено след като на обсъждането бяха представени, макар и избирателно, от Археологическия институт 39-те снимки, свързани с разкопките в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Снимките дадоха и възможност да бъде проверена истинността на скиците и така те се превърнаха в основен документ на разкопките и датирането на скелет 95 и на версията за препогребването на Апостола в олгара на църквата „Св. Петка Самарджийска“. Имало е и друго обвинение към Бобчев – че той преписвал дневника на Джингов. Оказва се, че Дневникът на разкопките, продължен от Джингов, е бил наречен „Бележник“ и е започнат на 19 май, а записаното за изминалите 10 дни е препис от това, което вече е отбелязал арх. Бобчев. Когато през 1984 г. Хайтов е имал възможност да се запознае с документа, се разбира, че този документ, най-важен за разкопките, е бил депозиран в архива на АИМ след четвърт век. Впечатлява изнесеното от именития творец: „Нито за миг обаче не ми е минавало през ум, че въпросният дневник беше докъм 5 февруари 1986 г., когато след получаването на десетината снимки от скелет 95 аз проумях, че дневникът е нарочно преписан и подправен.“ Сам Георги Джингов в интервю, публикувано в старозагорския в. „Септември“ на 26 юни 1987 г. призна, че оригиналният Дневник на разкопките е съхранен в личния му архив.

Воювайки за истината, Хайтов потърсва съдействие от органите на Държавен и народен контрол и Джингов е бил принуден да представи две ксерокопия, така излиза наяве оригиналният Дневник на разкопките. Ще цитирам две от потресаващите разкрития на писателя, защото те не могат да се четат безпристрастно или най-малкото „като информация“ за извършени добросъвестни анализи. Като отбелязва, че в началото Джингов е водил дневника „сравнително добросъвестно“, Хайтов пише: „След 30 май обаче, когато се развихря спорът между проф. Христо Гяуров

и Михайлов за скелет 95 дали е, или не е на Левски, по-голяма част от вписаният в дневника на разкопките са предназначени да обслужват версията на Стамен Михайлов, че спорният скелет 95 се намира **под олтарната основа**, което означава, че той е остатък от сварено от строежа на църквата „Св. Петка Самарджийска“ „ранновизантийско гробище“. И при следващото твърдение на Хайтов не можем да останем равнодушни: „След приключването на разкопките и на дневника, се е оказало, че той трябва изцяло да се препише. За да бъде по-ясен, ще си послужи с пример: в записката от 31 май в „Бележника“ (оригинал) е записано: „Под стъпалото, на 55 см от тухления под в абсидата се вижда череп (Б). Същият в преписа на „Бележника“ е отнесен към датата 30 май, като е сменен и текстът и се говори вместо за „череп“ – за „разбит череп в куп“ (Б). Защо се прави това? Прави се, защото за черепа, заровен в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“, има достатъчно данни, че е черепът на Бенковски, но два дни след 31 е бил смачкан, уж случайно, и направен на парчета. За да не се „води“ и търси този череп, решено е просто текстът да се пренапише.“

Полемистът Хайтов е дори краен в своя извод: „Сега Средновековната секция при АИМ е в пълно течение на извършените в Дневника на разкопките фалшификации, но това не попречи на същата в лицето на нейния сегашен председател – доктора на и. науки Станислав Станилов, както и на ръководството на АИМ, отново да лансират, през юни 2001 г., битата своя позиция, че гробът на Левски не е в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Въпреки известното решение на ръководството на БАН от 24 април 1986 г., потвърдено и през 1987 г. в полза на версията, че Левски е бил препогребан в олтара на тази църква.“

Въпреки че изследванията на Хайтов върху археологическата страна на спора е крайно интересна и вълнуваща, не по-малко драматично се открояват неговите размисли и оценки за политическите участници, по-скоро опоненти. Това ярко се посочва в събеседването, когато Богдан Кръстев открито пита: Защо непрестанно се занимава с този въпрос ЦК, какво политическо има в спора за един гроб, та макар да е на националния ни герой? Той дава пример с акад. Топенчаров, който във в. „Отечествен фронт“ на 1 март 1988 г. е публикувал статията си „Идея, а не кости и гроб“ и изтъква: „Там за пръв път прочетох,

че въпросът за гроба на Левски не бил „некрофилски“, нито за светите мощи на Апостола, а „дълбоко политически“.“ Писателят цитира като отговор мнението на акад. Димитър Косев, споделено на 19 април 1983 г. в Института за история на заседанието на оглавяваната от него държавна комисия за решаване на спора за гроба на великия българин: „Аз имам обяснение защо именно в 1935 – 1937 година се вдигна шум около гроба на Левски. Това е времето след идването на власт на Хитлер в Германия. Хитлеристите вдигнаха шум, за да си присвоят великите символи на историята. Нашата българска фашизирана буржоазия по същия начин търсеше да се насочи вниманието към църквата чрез гроба на Левски, за който в. „Мир“ от 6 март 1937 г. е писал, че той се намира в олтара на софийската църква „Св. Петка Самарджийска“.“ Поразителен е и другият цитат на мастития учен, протоколиран на 13 юни 1983 г., който обобщава: „Ние трябва да преградим въпроса с алармите по „Света Петка“. Не е изключено да има тенденция от страна на църквата. Това ще доведе до въздигане престижа на църквата.“

Ако приемем, че Хайтов не би могъл да има нужната научна компетентност като археолог, то разясненията, които дава защо „археолозите и историците изпращаха до ЦК всичките си предложения и протести, оплаквания и възражения, а не до председателя на БАН“ са съкрушителни за повечето от онези, които с вражда приемат неговите доводи. Мрачни и потискащи са разясненията за същината на спора: „Основната причина за унищожаването на костите и гроба на Левски е политическата му трактовка, политическата мнителност и примитивизъм. Не забравяйте освен това, че „Св. Петка Самарджийска“ се намира съвсем наблизко до паметника на Ленин и в още по-голяма близост с първоначално проектираното място за неговото поставяне в центъра на така нареченото „ларго“. Такова съжителство е било просто недопустимо в едно време, когато сриването и заличаването дори на съществуващите паметници и светини е било в пълен ход. Не забравяйте освен това, че гробът на Левски се разкрива на 30 май 1956 година – във възхода на сталинизма у нас!“

Дори да не се съгласим с финалното обобщение, тъй като Сталин умира в 1953 г., а след 1956 г. започват нови процеси и в СССР, и у нас, фактите са необорими. Инерцията продължава, идеологиза-

цията се трансформира, но съхранява своите жилави корени. Недоумението, изразено от Хайтов, заслужава да се отбележи: „Необяснимото, ирационалното в случая е поведението на ръководната върхушка в историята и археологията след 1979 г., която се зае да прикрие извършеното с гроба и костите на Левски през 1956-а престъпление. Това говори за едно много сериозно израждане в сферата на археологията и византологията на историческата наука у нас и превръщането ѝ в оръдие на идеологията, което се превръща в наш органичен, и то фатален недостатък. Единствен историк с име проф. Гюзелев отказа за вземе участие в карнавала, организиран около гроба на Левски от члена на ЦК акад. Димитър Косев през 1987 година, и изрази своята въздържаност от въпросната кампания във в. „Народна младеж“.“

Наистина можем да не се съгласим с някои персонални квалификации на писателя или с крайните му оценки за развитието на археологията, на историческата наука през изминалите десетилетия в края на ХХ в. Или някои присъди за поведението на учени от различни поколения, за научната атмосфера, за „блокада“ върху неговите мнения и публикуването на отговорите срещу неговите опоненти. Редица обаче примери, които дава, неговата наблюдателност, умението му да анализира факти и подробности, респектират. Той блестящо оборва Джингов, който твърди, че бедрените кости на скелет № 95 били продупчени от дървени колове (пилоти), набивани по време на строежа в основите на олтарната абсида за укрепване на терена, което било категорично доказателство, че намерения скелет, за който се предполага, че е на Апостола, е от старо гробище, върху което е изградена църквата. Сдобил се с ценна снимка, направена от върлия му противник проф. Михайлов, Хайтов тържествува, защото двете бедрени кости, както личи, са останали цели и неповредени. Случаят с арх. Стефан Бояджиев и преснетата фотолента от него, за да се селектира фотодокументацията, е възприет от писателя за заговор, за укриване и умишлено заблуждаване. На дискусиата в БАН през февруари 1986 година, Бояджиев е един от петимата пълномощници на АИМ, които трябва да оборят тезата на Хайтов и неговото позоваване на версията за препогребването на Левски в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“.

Богдан Кръстев основателно е задал въпроса кой е най-решителният аргумент в полза на тази версия. Хайтов изтъква, че на 24 август 1937 г. в. „Мир“ публикува съобщение за препогребване, а на 24 август 1937 г. комисията за издирване гроба на Левски е записала в протокол, че гробът на Левски е в олтара на църквата „Св. Петка Самарджийска“ „отляво“, което означава в северната му част. По време когато археологическите разкопки са започнали, на 17 май 1956 г. в. „Труд“ оповестява, че се очаква да бъде открит гроб в олтара на проучваната църква и че той може да е на обесения национален герой. Не бих казал, че Хайтов притежава солидни доводи, неволно се натрапва усещането за нещо романтично, което изкушава писателското въображение. Възниква и въпросът защо след протокола на комисията от 1937 г. не са предприети никакви археологически издирвания, всеизвестни са научните занимания на проф. Богдан Филов, който все повече се ангажира с външнополитическата ориентация на България по онова време. Ако се върна към цитираното мнение на акад. Косев за търсенето на „великите символи на историята“ по примера на хитлеристите, какво по-благодатно събитие от това да бъде разкрит гробът на Левски?

Крайно интересни са изтъкнатите от Хайтов доводи, свързани с Апостола и оценките за неговата личност и поведение, в условията на промените след Девети септември 1944 г. Писателят използва събеседването, за да разкрие своите „натрупани мъчания“ (Павел Матев) от официалното отношение към историята ни, начина по който е „пренаписано“ миналото ни. Разбираме болките и терзанията на автора на цяла поредица творби, посветени на трудната ни национална участ. Става ясно, че той солидно се е подготвял и чел историята, следил е отблизо как тя се „преиначава“. Отново съобщава, че акад. Михаил Арнаудов още на времето го кара да прочете издадената през 1954 г. „Кратка академична история на България“. Ето първото недоумение на Хайтов: „При описание на войните, които заемат около две трети от съдържанието на средновековното ни минало, никъде в историята от 1954 г. например не става дума за поводите и причините за тяхното избухване. Почти всички водени от средновековните царе войни са квалифицирани като „грабителски“ за натрупване на „нови земи и богатства в ръцете на

феодализиращата се българска и славянска военно-племенна аристокрация“ (изразът е от двutomната история на България от 1954 г., автори: сегашните академици Д. Косев, Хр. Христов и Д. Ангелов).“

Разсъжденията се допълват с нови примери: „Родните марксисти слагат след 1946 година черта на всичко това и обявяват средновековната българска държава за „грабителска“. Дори най-чистата – Балканската война – е обявена за „завоевателна“ (завоевателните си планове българската буржоазия прикривала „с идеалите за освобождение на поробените братя“. Като че не е имало поробени българи в Родопите, Западна и Южна Тракия, Македония и пр. Пасажът е от раздела, писан от Йоно Митев, под редакцията на акад. К. Косев.) Междусъюзническата война е обявена освен за „завоевателна“, но и да „грабителска“, а Първата световна – за „империалистическа и грабителска“. Единствено Сръбско-българската война не е или, по-точно казано, не е съвсем охулена.“ Не искам да пропусна да цитирам едно бележито сравнение и извода от него, направен с присъщата на Хайтов откровеност: „В „буржоазните“ истории, включително тази на Иречек, авторите си служат както с негативни, така и с ласкави за владетелите ни характеристики. Иречек пише за Самуила като за „много енергичен, мъжествен и хуманен господар“; за Иван Асен – като за „най-великия от Асеновци – човеколюбив и кротък“, и т. н. Подобни характеристики – кога по-силни, кога по-сдържани – намираме и у Златарски, Пастухов и пр. При нашите историци марксисти няма следа от подобни глезотии. Всички царе са разжалвани, отнети са им титлите, назовават се с малките им имена и няма добра дума, но едва се разбира, че е български цар. Да не говорим за болярите, които само воюват, трупат богатства „на гърба на народа“ и са първи злодеи. Подвизите на Кракра Пернишки и мнозината като него упорито съпротивляващи се на Василий Българоубиеца местни владетели най-старателно са премълчавани.“

Горчивината на създателя на „Диви разкази“ преминава в гневно възмущение и сатирично изобличение, когато продължава да дава примери за липсата на всякаква обективност на някои историци: „Фалшификаторите със съдействието на археолози като Стамен Михайлов не признават и прабългарския произход на Мадарския конник. Поставиха под съмнение строителството на Плиска да е извършено

от българи. Един от тези, които стръвно се заловиха за тази версия, т.е. че Плиска е сварен от българите византийски град, е проф. Стамен Михайлов, човекът, който унищожи гроба на Левски. Той е известен и със старанието си да омаловажи и дори съвсем да отрече културния принос на Аспаруховите българи за сметка на сварената „богата византийска традиция“ и т.н.“ Хайтов посочва, че е манипулирана и новата и най-новата ни история, като обръща внимание на факта с посветените на Левски само четири страници, а въстаническите движения от времето на османското робство са хроникирани с по няколко реда.

Не пропуска да посочи как през 1946 г. тогавашният военен министър генерал-полковник Петър Панчевски издава „херостратовската“ заповед за взривяване на паметниците на падналите във войната. Неговото свидетелство е покъртително и нека го цитирам така, както го е разказал: „Лошото е, че пострадаха не само те, но и паметниците на видни духовници по църкви и манастири. Зад църквата в Араповския манастир край Асеновград имаше три паметника – единият на прототипа на дякон Викентий от „Под игото“, трите бяха натрошени с чук. Затварянето на някои църкви, закриването на манастири и свети места започна бурно още през 1946 година (след съкрушаването на опозицията). Тогава започна големият поход срещу гробовете с преместването на костите на цар Борис III от Рилския манастир и изнемване по-късно от „органиите“ на спиртосаното му в Медицинската академия сърце. Ужасяваща е тази малка подробност, която говори за градуса на ожесточението при затваряне на националните ни

символи и светини.“ И добавя: „Позорно е за нашата археологическа наука изхвърлянето на разкритите през 1946 г. кости на цар Иван Александър, намерени в един каменен саркофаг, който е бил разбит и заедно с тленните останки изхвърлен в Янтра. По една случайност е бил запазен фрагмент от саркофага, който се намира сега във фондовете на търновския музей.“

Разговорът на Кръстев с Хайтов достига своята кулминация, когато отново водеща става темата за Левски и е „написана“ една парлива част от неговата биография: „Войнстващи атеисти се заеха да утвърдят, че той „хвърлил расото“, т.е. че се отказал от монашеството, че не бил религиозен, че не се бил изповядал пред бесилото?! Д. Косев обяви за невалидна записката на Захарий Стоянов от разпита на поп Тодор, че той го е наистина изповядал. Всичко това бе написано в „Исторически преглед“ не през 1946-а, а през 1987 година! Тези – меко казано – недомислия!“

Двамата събеседници се спират и на изследванията на проф. Иван Унджиев и написаната от него биография на Апостола, както и на възможностите обективно да се отрази живота му. През 1945 г. е създаден институтът „Хр. Ботев“, който през 1953 г. става Институт „Ботев – Левски“ и е включен в системата на БАН по разпореждане на акад. Тодор Павлов, а през 1962 г. става част от Института за история при БАН, оглавяван от акад. Димитър Косев. „Защо? – пита Хайтов и отговаря: Защото вече не са ни били нужни по това време нито Ботев, нито Левски – две имена, които винаги са предизвиквали възторг и национална гордост в сърцето на всеки българин. Тези две имена стават неудобни в обстановката на всеобщата у нас съветизация.“ Не са ли малко пресилени тези уверения на писателя и доколко той е убедителен, за да приемем това становище?

Но той явно настоява на своето виждане и продължава да търси обяснения за отношението към безсмъртния герой и мястото, където почиват тленните останки: „Трябвало е да се премахне най-важната преграда към тези интеграционни, а всъщност асимилационни процеси – националната самоличност на обречените за претопяване българи. Ето защо се е наложило и на Унджиев да приспособи някои неща в биографията на Левски. Той например не споменава

на Н. Станчев за гроба на Левски в „Мир“. Нищо не казва и за доклада на Алабин, че Левски е заровен в Позорните гробища на София, и, разбира се, не се е докоснал и до записката на Захарий Стоянов от разпита на поп Тодор. Напротив, пръв Унджиев изказва странното за един изследовател съждение, че времето било „заличило всички следи“ към гроба на Апостола и за това било много съмнително, че гробът му ще бъде някога открит, но че това нямало значение за безсмъртния му дух и т.н. Така главният левсковед още през 1945 година сменя от дневен ред издирването на гроба, първо, защото този гроб според него не е бил необходим, и, второ, нямало вече „следи“. Точно тази песен запяват по-късно и противниците на гроба на Левски, като акад. Вл. Топенчаров, за чиято статия от 1986 в „Отечествен фронт“ стана вече дума. Между другото в тази именно статия той разви мисълта, че гробът на Левски не само не е необходим, но бил и обществено опасен.“

„Но вие нима не сте съгласен, че Левски е наистина в нашите сърца?“ – пита Богдан Кръстев. Отговорът на Хайтов обобщава целият негов замисъл, онова вътрешно патриотично чувство, което го тласка и съпътствува през всички тези години на борба да докаже своята истина, дори когато тя изглежда уязвима от научна гледна точка. В тези думи трябва да търсим притегателната сила на твърдата му непоколебима позиция. Като цитира едно социологическо изследване сред младите хора какво знаят за Левски, според което е клуб и „нищо повече“, писателят изрича знаменателно прозрение: „Един гроб в центъра на София (ако би имало) ще подсеща поколенията за великия българин и за неговата саможертва за Отечеството за вечни времена. Фарисейски приказки са тези – че бил Левски в нашите сърца, та нямало нужда от гроб!“

Тук само ще вметна, че не се наемам даже да гадая как би изглеждало днес, тридесет години след посоченото от Хайтов, едно ново социологическо проучване сред младите хора за Левски и какви биха били резултатите. Има обаче нещо окуражително и ще го споделя. За да прочета тази книга и за да напиша тези страници, ме насочи моята студентка Мартина Николова от Бургас, която следва специалността „Книгоиздаване“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Тя беше написала като поставена предварителна задача малък отзив, с което ме заинтригува. Макар

че следя сравнително редовно страниците за книги в нашите печатни издания, никъде не бях видял да е отбелязано излизането на „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“, нито пък като заглавие тя да се бе наредила сред най-продаваните книги на столичния площад „Славейков“, но явно е, че посланието на писателя беше попаднало в ръце, за които той е жадувал и на които би се зарадвал от сърце!

Всички подробности за живота и делото на Дякона винаги будят вълнение. Хайтов не е пропуснал да отбележи и случая с предателството и как Унджиев е описал неговото залавяне в Къкрина. Късните разследвания и внимателния прочит на спомените на Николчо Цветков – единственият очевидец на арестуването на Левски, показват, че поп Кръстю не е черният изданик. През последните десетина години в Ловеч бе създаден специален Комитет, който да възстанови правдата, да изчисти името на някогашния съдружник на Апостола. Появиха се книги и специални вестници, посветени на личността и приносите на свещеника. Обяснението на Хайтов за заблудението, подвело Вазов и Димитър Страшимиров в съчинението му „Къкринската голгота“, е книгата на Д. Панчовски „Последните дни на Левски“, където е поместен фалшифициран протокол от 1883 г. с подпис на Марин Поплуканов, с който вината за предателството е приписана на поп Кръстю.

За видния биограф на Левски Хайтов размишлява така: „Компромисите, които Унджиев е направил, не са били на драга воля. Мисля, че той се е ограничил с неизбежното. Едно е да премълчиш, друго е да унищожиш един документ. Повечко се е престарал само в опитите си да обясни защо гробът на Левски е останал неизвестен, като го е отдал на всадения в сърцата на българина страх от турците. След него това се подема като рефрен от всички изследователи марксисти и излиза, че софиянци са оставили Апостола да гние в Позорните гробища и не се намерил един поне сърцат да го прибере оттам. Това за мен е една от най-коварните в историята ни инсинуации.“

В тази връзка писателят разказва как проф. Хр. Гяуров веднага е уведомил директора на Института „Ботев – Левски“ за открития на 30 май 1956 г. неизвестен гроб, свързан с Левски. Първият директор на Института за опазване на историческите паметници арх. Борис Марков в своята публикация във в.

„Република“ (просъществувал доста кратко време) с десетилетна давност свидетелствува, че при него е идвал арх. Сава Бобчев, който му разкрил какво става с разкопките в църквата „Св. Петка Самарджийска“ и за споровете около намерения скелет № 95, търсейки съдействие. Арх. Марков от своя страна се свързал с Иван Унджиев и той му споделил, че познава версията за препогребването на обесения революционер. Пристрастен понякога до крайност или недопустимо мнителен, Хайтов в случая проявява верен психологически нюх, намерил е и убедителен тон в заключението си: „Вярно, че това не е перфектно доказателство за убежденията на Унджиев, може да вярваме или да не вярваме на арх. Марков, но фактът, че Унджиев, не посещава разкопките, не може иначе да се обясни освен с опасението да не бъде замесен в тази очевидно политическа история. Инак нищо по-нормално от това директорът на Института „Ботев – Левски“ да отиде в разкопания олтар на „Св. Петка“ и да види сензационната находка. Да я погледне – нищо повече!“

Хайтов описва атмосферата на 80-те години на ХХ век, когато Людмила Живкова, става председател на Комитета за култура, започва организацията за международно отбелязване на 1300-годишнината на българската държава и настъпва „едно чувствително размразяване на натрупаните в сферата на културата червенковски преспи“. Тя е подела и инициативата да се оповести гроба на Левски. Писателят изтъква, че нейно нареждане до началника на управление „Културно-историческо наследство“ е изисквало да се проучи как да бъде организиран интериорът на църквата „Св. Петка Самарджийска“, какъв надпис да бъде поставен и др. Това проучване е парафирано от зам.-председателя на КИК проф. Бербенлиев. Датата на така очаквания документ е от 2 юли 1982 г., малко преди смъртта на Живкова. Случайност или съдбовно предзнаменование! Хайтов обаче не пропуска да „захапне“ своите опоненти. Наред с линията на Людмила Живкова, според него силна и здрава е линията на лоялните към сталинизма марксисти, тодорпавловската – просъветска и докрай вярна на коминтерновските постановки по националния въпрос: „Към най-яроствните застъпници на тази линия са и ръководещите историческия фронт историци-академици Д. Косев, Ангелов, Христов и т. н. Те скърцаха зъби, докато Людмила Живкова се отваряше към Европа, но

не посмяха да ѝ се опълчат. А когато тя си отиде, не допуснаха да смажат инициативата ѝ за оповестяване гроба на Левски.”

Като обвинява своите опоненти, Хайтов подчертава че те търсели подкрепата и закрилата на ЦК, скулпторът Димитър Бучински бил написал поне седем изложения до Живкова. Посоченият пример обаче показва, че и писателят е търсил висша протекция, надявал се е на подкрепата „отгоре”. Става ясно, че механизмът на онова време за всички е бил поне сходен. Нещо повече – Хайтов описва закрилата, получена от акад. Ангел Балеvски, от акад. Николай Тодоров, публикува подписката на известни интелектуалци, разказва как е отишъл и при Тодор Живков. Само мимоходом ще вметна, че малцина у нас, дори авторитетни учени и творци, са имали такова доверие и внимание.

По-убедителен и силен в своите изводи и доводи е Хайтов, когато се опира на фактите, когато систематизира събраните материали. Впечатляващи са разсъжденията му, острата логическа мисъл, пърноценното разследване, което прави на новонамерените през 1988 година свързани с гроба на Левски снимки и документи. Той тръгва от онези данни, които са водели до извода, че скелет № 95, „приписван” на Левски, е от погребение, извършено след преизграждането на църквата „Св. Петка Самарджийска” през 1802 година, а не е „ранновизантийски”. В разговора е цитирано писмо на ръководителя на разкопките Стамен Михайлов до директора на Археологическия институт и музей, в което той съобщава: „Разкопките във и около църквата „Св. Петка Самарджийска” доведоха до твърде важни резултати... В абсидата се откриха няколко погребения, едно от които е отчасти под основите на църквата. Някои упорита разпространяват слуха, че това са костите на Левски. Моля ви незабавно да наредите да се вземат мерки... Да се назначи комисия, която да установи на място положението на погребаните в олтаря лица и вероятността едно от тях да е на Левски...”

Прилежно се изброяват сходства и разминавания на истинския Дневник на разкопките и този, който е преписан по-късно и включен на пълни обороти в спора. Хайтов отделя специално място за личността на акад. Кръстю Миятев – директор тогава на АИМ при БАН и смята, че „Кр. Миятев е знаел много добре, че скелет № 95 е на Левски, още на 31 май.

На 30 май при него е отишъл Гяуров (те са били колеги с Миятев, професори в Духовната академия, познавали са се много добре). Гяуров му показва анкетата си, а академикът го помолва „да напечата” събраните документи и написаното от него за гроба на Левски, както научаваме от едно запазено писмо на Хр. Гяуров до протоиерей Христо Димитров от 6 август 1956 година. Така че Миятев е бил осведомен от проф. Гяуров за гроба на Левски още в същия ден след откриването му на 30 май 1956 година.” За информираността на Хайтов говори и добавеното след това от него: „Всъщност Кр. Миятев знае за твърдението, че гробът на Левски е в олтаря на „Св. Петка Самарджийска”, още от 1938 година като член на комисията за издирване на този гроб. В негово присъствие е обсъждано съобщението в „Мир” от 6 март 1937 г., че костите на Левски са в олтаря на „Св. Петка Самарджийска”. Всичко това е документирано и в един от протоколите на комисията от 20 септември 1938 г., с. 2 – ето едно ксерокопие от него!”

Миятев изпраща художничката Вера Недкова и тя нарисувала скелета цял, така според Хайтов е разбрал, че скелетът е от погребение, извършено след строежа на църквата, не е „ранновизантийски”. Странно е неговото поведение обаче в онзи драматичен момент – не назначава комисия за установяване положението на скелета, не идва в църквата докато там се извършват разкопките, в личния си дневник изобщо не отбелязва започналият спор. Хайтов го подозира, че се е побоял да не изпълни нечии инструкции, след засиления интерес към малката църква в центъра на София. Ето поясненията, които Хайтов изтъква и те отново показват, че той има отличен поглед върху взаимоотношенията на науката и властта тогава: „Страхувал се е, защото е сварен от Девети септември като „буржоазен” учен, дългогодишен директор на Археологическия музей в София – от 1920 до 1938 година! Частен доцент е бил в Богословския факултет при СУ до 1949 година, хоноруван професор в Духовната академия между 1949 и 1956 година – годината на разкопките в „Св. Петка Самарджийска”, все основания за характерни за онова време „обвинения”. През 1946 г. той е заставен от Т. Павлов да се преустройва – стенограмата се пази в БАН. През 1950 г. на общо събрание е заставен да си прави самокритика като буржоазен учен – за грешките, които е допускал с Мадарския конник. Една

година по-късно е коронясан за директор на АИМ от самия Т. Павлов на мястото на чл.-кор. П. Димитров, който е „свален“. Каква е цената на това особено благоволение?”

Ужасяващата истина е поднесена от Хайтов вече като предусетена и предизвестена: след 1 юни 1956 г. доразкопаването на спорния скелет се преустановява. На 8 юни е вдигната горната част – от черепа до таза, а на 13 юни – бедрените кости. Подколенните кости изобщо не са били разкривани. Гробната яма на скелет № 95 е зарита, а той...изчезва! Сред многобройните подробности в записания разговор е споменато, че във филма „Легенда за Левски“ художникът Ризов прави самопризнание, че той е прибрал в чувал костите на скелет № 95. Той е бил дългогодишен уредник на Софийския църковен музей, страстен колекционер. От общуването с професорите Гошев и Гяуров е могъл да научи за сензационната находка и мрачната развързка на историята, около нея.

Безценни като сведения, като творчески опит, като уроци по родолюбие са споделените от Хайтов „на пръв поглед дребни подробности, но при издираването на истината дребното върши понякага повече работа от едрото. Ще си позволя да повтора: Дяволът е в подробностите.“ Така неуморимият изследовател и тълкувател на подвига и саможертвата на Левски удостоверява, че пред бесилото той е бил облечен „в турски дрехи от ален шаяк“, с „турски ямурлук“. Изнася един невероятен факт, разказан от Александър Младенов и записан от Павел Алексиев, който го публикува във в. „Мир“ на 2 март 1937 г. Младенов казва, че обесеният Левски е свален от бесилото и погребан „привечер, а на заранта, когато християни отишли да занесат нещо на гроба, намерили го „разровен и празен, с прясна пръст“. Въжето е било рязано на парчета и раздавано „за здраве“. В намереното от Георги Тахов тефтерче на Минчо Хаджинев е записано на 6 февруари, че палачите нарязали въжето, с което бил обесен Левски, и продавали парчето по три гроша. Пресъздадени са и други моменти и открития, които само доказват цялата сериозност, с която авторът е търсил верните измерения на безсмъртния революционер и неговата саможертва.

Хайтов обръща внимание на един изумителен факт, който на пръв поглед може да остане почти незабелязан – в малкото тефтерче, служило за дневник на Минчо Хаджинев, на цяла страница е написано само: „ОХ...“ и в този стряскащ вик, макар и сподавен и мълчалив, намира неизмеримата мъка на цял народ, която Ботев е обобщил в прославеното си стихотворение, посветено на приятеля, на сподвижника, на великана в общото дело. Хаджинев запалва свещ не другаде, а в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Писателят убедително изтъква: „Такъв човек не би могъл да остави Левски в Позорното гробище на София. На всичко отгоре Левски е бил йеромонах и заравянето му в Позорните гробища не е могло да остави безучастни близките му софийски духовници.“ Дали силният патриотичен порив и писателското въображение не излизат от реалната историческа ситуация, не е ли това пресилено творческо желание, можем ли да се доверим на тази авторска интуиция?!

За да бъде по-правдив и за да документа своите предположения, Николай Хайтов сочи записките на Минчо Хаджинев, публикувани от Г. Тахов във в. „Поглед“ през 1991 г. Споменава още за Геле Китов и Кола Ковачки, евентуални участници в препогребването. Спомените на Мария Поппавлова и нейната внучка добавят и други имена Христо Хамбарков-Гъската, Илия Джагаров... Оформя се впечатлението, че в църквата „Св. Петка Самарджийска“ комитетските хора са имали подчертано влияние и нейната кондика го подчертава. Освен това самарджиите са били много по онова време и тяхното влияние не може да се подценява, а те са дълбоко свързани с обикновения трудов народ и патриотичното им чувство е силно развито и укрепено, въпреки трудните условия на работа и живот. Писателят използва и спомените на Гоце Радков от с. Курила, записани от Григор Марков, публикувани в сп. „София“ още през 1973 г. Изтъква изнесеното от народния личител Петър Димков във в. „Литературен фронт“ (1982 г.), който се позовава на разкриването от неговия баща, който е бил свещеник в църквата „Св. Петка Самарджийска“. Така въпреки че опонентите наричат Хайтов и неговите съмишленици „гробещари“, той продължава да трупа доказателствен материал за препогребването на Левски до края на земния си път. Затова не са лишени от

известна горчивина и гняв размислите: „У никого не се пробуди изследователски интерес! Пълна апатия. Макар че има и друго: рисковете от сблъскване с казионната версия. Та нали Магдалина Станчева беше се по онова време провикнала на обсъждането в БАН: „Никой не иска да има гроб!“ Има го това бележито възклицание в стенограмата... Тя и хората около нея се ужасяваха дори само като се спомене за гроба! Добре, че имаше смели мъже, които пък решиха да помогнат в разкриване на истината...“

Неговите обобщаващи изводи се налагат с публицистична сила и ярко патриотично внушение: „Нашата история има такава самообвинителна насоченост, че да смачка остатъците от националното самочувствие и националната гордост. Това е било най-важната задача на диаматовските историци от 1946 година, разберете го това – да изкоренят от българина гордостта му, че е излъчил герои като Ботев и Левски, че не се е проснал да го газят и препикават. Затова им е изгодно на някои да казват: „Ето на, обесеният Левски бил зарязан от гражданите на сегашната ни столица в Позорното гробище.“ Парализирани били от страх – пишат го това византофили като Стамен Михайлов, Ангелов и компания; а когато им покажеш доказателства, че не е така, че са се намерили хора да рискуват и да погребат Апостола, макар и тайно, чумерят се: „Не може да бъде!“ Българинът на такова нещо не е способен – да хукне той в оня февруарски студ и да изравя тялото на Левски. Проповядваше го това не кой да е, а Косев. (Вижте в Сборник 88 неговото изказване.) Искам да се разбере, че не е така. За честта на онези, които са извършили все пак препогребването на Апостола. Какво е народът крив за това, че археолозите са унищожили следите от това погребение! Та макар и под диктовката на Тодор Павлов.“

Въпреки че съдържанието на книгата „Кой и защо унищожи гроба на Васил Левски“ е доста конкретно, нейният трагичен патос прави авторовото послание огромно и безгранично. Хайтов блестящо е показал как нашето равнодушие и безразличие могат да принизят миналото, да му отнемат живата светлина, която озарява нашия исторически път напред.

Искам обаче да отбележа и един друг аспект, свързан с тази не голяма по обем книга – 262 с. Споменах думата разследване по повод на умелото използване насъбрания обилен документален материал. Той е трупан години, плод е на нерви, разправи, находчиво откриване на „следите“, нужни на публициста, за да докаже правдивостта на своята теза. Сега усилено у нас се говори в медийното пространство за разследваща журналистика. Като дисциплина тя вече се изучава в университетските аудитории. Хайтов дава блестящ пример за това какво е разследваща журналистика, макар че това явление се свързва още с 60-те години на XX век и новите търсения в американските медии, особено в пресата, а след това в радиото и телевизията. Ето че без някаква предварителна теоретическа подготовка, именития наш писател, е показал как трябва да се подхожда към сложни, заплетени казуси, как упорито и всеотдайно, през един доста продължителен период могат да се събират нужните факти и документи, колко усилия и главоболия съпровождат тази дейност, но цитираните негови открития хвърлят обилна светлина върху образа на Апостола и неговата непомръкваща посмъртна слава.

Заслужава да бъде спомената и Притурка втора като силен и важен пример. Тя съдържа писмата на Николай Хайтов за гроба на Левски, писани между 1985 г. и 1991 г. В епохата на Интернет епистолярната литература сякаш отдавна принадлежи на миналото. Но в края на XX век българският автор е запазил верен усет към стойността на писмото и то е част не от лична, интимна кореспонденция, а отразява неговите връзки с институциите, начина по който търси съдействие за каузата, на чиято справедливост иска да служи. Бих посочил специално писмото до академик Николай Тодоров, зам.-председател на БАН, написано на 3 март 1986 г. То е едно стегнато експресивно есе, в което личат едни от най-хубавите черти на авторския стил, подход, умение да се защитава личната позиция, дори когато тя може да бъде атакувана и увзвима.

Колко са нужни подобни книги днес и каква неоченима роля могат да имат те, за да се извисяват образи и събития от миналото, които всъщност са нужни за бъдещия ден на България!

